

Lubomír Mlčoch

Rodina jako priorita: sociálně soudržná, ekonomicky konkurenceschopná

Předsednická konference „Rodičovská péče o děti a politika zaměstnanosti: Kolize nebo komplementarita?“, Praha 5.-6.února 2009

1.Úvod

Budiž mi dovoleno říci úvodem několik vět osobního rázu. Pocházím z rodiny s osmi dětmi, narodil jsem se jako sedmé dítě rok před koncem války. V dubnu 2006, kdy by se má matka dožila 100 let, jsem jako „invited speaker“ podával v Římě regionální zprávu za země východní, postkomunistické Evropy na konferenci „Mizející mládí? /Vanishing Youth?/ /viz Mlčoch 2006/. Od té doby je ekonomie rodiny předmětem mého výzkumného zájmu, a cítím to jako zavazující povinnost.

Předchozí studie mne přivedly k formulování dvou zesilujících se zpětných vazeb, v jejichž důsledku je instituce rodiny stále hůře definována, prodělává vertikální dezintegraci a stává se stále závislejší-jak na pokušeních konzumní společnosti /primární smyčka/, tak na pomoci státu /sekundární smyčka/. Mikroekonomicky racionální chování rodiny jako aktéra na trhu pozdní modernity vede k poklesu celkové plodnosti a ke zmenšování velikosti rodiny.

Demografická imploze na makroúrovni- s jejími vážnými důsledky pro fungování trhu práce i pro udržitelnost penzijních systémů- je jen důsledkem racionálního chování rodin na mikroúrovni. Sociální soudržnost však začíná už na úrovni rodiny, a rodinu třeba chápat i jako mikro-ekonomického agenta, podléhajícího tlaku na konkurenceschopnost. Rodina jako ekonomická jednotka je v situaci objektivní nerovnosti- na trhu i vůči státu. Zejména strategie v dlouhodobé perspektivě nemohou pominout skutečnost, že ekonomicky konkurenceschopná může být jen kvalitní pracovní síla, vybavená neviditelnými aktivy sociálního kapitálu, důvěry a schopnosti kooperace. A „producentem“ takové kvalitní pracovní síly je jen rodina; v tomto smyslu platí pro všechny země EU to, že prodávat svou produkci na náročných trzích –jak ekonomické konkurenceschopnosti obvykle rozumíme- je přímo kriticky závislá na „ekonomické konkurenceschopnosti rodiny“. V krátkém časovém horizontu je možno spotřebovat lidský i sociální kapitál a být konkurenceschopný i na úkor rodiny; v delším časovém horizontu je však taková ekonomická konkurenceschopnost neudržitelná.

2.,,Ideální typy“ /neideálních/ rodinných politik: zdroje diverzity a komparace

ČR se nachází v post-transformačním období. Sociologové a demografové však poukazují na to, že přizpůsobovací procesy ve vzorech rodinného a populačního chování- od těch vyvinuvších se během 40 let reálného socialismu- k oněm ve vyspělých zemích- dosud trvají. Chceme-li směřovat ke vzorům a „dohánět“ /catching up/, pak bychom měli zvažovat naši národní strategii se znalostí zkušeností ostatních. V tomto směru volím obvyklou a osvědčenou metodu vymezení jakýchsi „ideálních typů“ odvozených z klastrů kulturně, historicky a ideově spřízněných zemí. Volba klastrů je inspirována jinými autory ale neřídí se jimi striktně, protože je podřízena ekonomii rodiny a rodinným politikám. Volba klastrů i jejich charakteristik obsahuje nepochybně i subjektivní faktor; nicméně řada parametrů je také měřitelná a více či méně srovnatelná.

a/ Opuštěný reálně-socialistický model v česko-slovenské verzi – je agenturou naší historie. Centrálně plánovaný model zahrnoval i trhy práce a proto i „nabídku pracovní síly“ se strany domácností- rodin. Ideologie pod heslem „zrovnoprávnění žen“ měla za svůj druhý plán zvýšit zaměstnanost, a tento cíl se podařilo „splnit“ v míře svrchované. Československo se pyšnilo po léta nejvyšší mírou pracovní aktivity žen. Cestou k tomuto cíli bylo vybudování infrastruktury pro péči o děti zaměstnaných žen, od jeslí, přes mateřské školky a základní školy /i s t.zv. družinami/. Nechtěné otěhotnění řešily t.zv. potratové komise, jež braly v úvahu bytové, sociální, rodinné a osobní problémy žadatelek o potrat, jehož legalizaci zajistila institucionální změna před 50 lety. Stát tak na jedné straně – v mezích omezených možností-štědře financoval „mateřské dovolené“, platil přídavky na děti a dával slevy na daních z příjmu podle počtu vyživovaných osob, na straně druhé „bezplatně“ organizoval ukončení nechtěných těhotenství /k nimž dal souhlas/. V 80.letech, kdy tento model kulminoval, dosahovaly počty umělých potratů řádově 100.000 ročně a v poměru k počtu živě narozených dětí byly často 1:1. Nutno připustit, že centrálně plánované štěstí rodin během t.zv. normalizace vedlo- alespoň kvantitativně- k tomu, že reprodukce obyvatelstva nebyla zúžená, a průběžné financování důchodů bylo obtížně udržitelné z jiných než demografických důvodů /pro klesající makroekonomickou výkonnost systému/. Model rodinné politiky byl tedy silně etastický, a podřízený logice fungování „ekonomiky nedostatku“. Historický materialismus jako ideologie světového názoru ztrácel své vyznavače, ale žitý každodenní materialismus společnosti dominoval, a vzbuzoval touhy a aspirace nápodoby bohatších západních zemí.

b/ Česká cesta transformace měla rodinu jako jen jako „závisle proměnnou“.

Proměny rodiny, ekonomie rodiny a rodinných politik po r.1989 jsou předmětem četných zkoumání, ale ta jen dokládají, že nešlo- snad až s výjimkou posledních několik málo let- o nějakou předem promyšlenou koncepci a strategii v této oblasti. Většina změn byla vyvolána jako důsledek proměn v ekonomice samotné v průběhu privatizace a restrukturalizace. Míra ekonomické aktivity žen poklesla, infrastruktura státem organizovaných zařízení pro péči o děti se radikálně zmenšila, jesle téměř zanikly. Úhrnná plodnost dlouho klesala, až pod 1,2 dítěte na ženu, poté se mírně zvýšila /1,4/ jako důsledek toho, že generace žen narozených v letech normalizace /Husákovy děti/ se dostala do věku plodnosti. Ten se navíc posunul do vyšších věkových kategorií /a přiblížil se tak západním zemím/. O míře vlivu jednotlivých faktorů /zda pokles plodnosti je jen odložený či definitivní a v jaké míře, vedou spory i profesionální demografové/. Faktem je, že patříme v EU k zemím s nízkou fertilitou, a v prognóze se snad přiblížíme průměru, který je ovšem neuspokojivý. Pozitivním jevem je růst očekávané doby dožití- ten ale zesiluje hrozby budoucího kolapsu penzijního systému. Potratovost se snížila, v důsledku osvěty a modernějších antikoncepčních prostředků / z nichž část je však minipotraty svou podstatou/. V poslední době roste míra nechtěných potratů, m.j. jako důsledek odkládání věku pro narození prvního dítěte, už za biologicky optimální hranici. Demografické ukazatele charakterizující rodinu naší doby /sňatečnost, rozvodovost, děti narozené mimo manželství, děti o něž se musí starat stát/ vykazují negativní trendy. Rodina trpí jinak než dříve, ale v některých směrech i vážněji než dříve /slučitelnost péče o děti a zaměstnání/. Národní zpráva o rodině, Národní koncepce rodinné politiky /2004,2005/ a Soubor prorodinných opatření /“Prorodinný balíček“ 2008/ reflektují tyto problémy, nedostatek konsensu- nejen v ideologické, ale i v odborné sféře- a výměny politických garnitur komplikují vytyčení strategie, která by překračovala hranice volebních cyklů. Hledání možných vzorů k následování je nesnadné i proto, že těch i relativně úspěšných mnoho není.

c/ Konzervativní kontinentální pro-familism našich sousedů nám mohl být vzorem /?/. Koncept sociálního tržního hospodářství byl v české strategii transformace od počátku zaujatě odmítán - z ideologických a možná i nacionálních důvodů. Pravdou je ovšem to, že tento model se už na začátku 90.let dostával do vážných problémů /krize sociálního státu/, a právě v oblasti ekonomie rodiny a populační ekonomie je možná v nejobtížnější situaci. Systémy odpovídající situaci s jedním živitelem a matkou v domácnosti fungovaly vcelku úspěšně ještě v 60.letech. Poté se staly nákladnými a přitom málo efektivními. Dnes je podpora rodin v Rakousku a Německu daleko štedřejší než u nás /nejen absolutně, ale i relativně jako % veřejných výdajů na podporu rodin /z HDP//, úhrnná plodnost je však jako u nás

nedostatečná. Teprve v posledních letech se zdá, že Německo vzalo vážně svou situaci /Ministerstvo pro rodinu, projekt „Aliance pro rodinu“/. Budoucnost ukáže, zda politici i byznys myslí vážně svou podporu rodinám. Inspirativní jsou singulární případy „podnik jako širší rodina- i svých zaměstnanců“, či podnikatel vyplácející jakousi „rodinnou mzdu“ – kdysi koncept katolické sociální nauky-podle počtu dětí, které zaměstnanec má.

d/ Liberální britská podpora /family allowance, family credit, family supplement/

je české pravici v rámci EU bližší. To by vysvětlovalo i absenci explicitní rodinné politiky této doby, protože i britská rodinná politika je spíše implicitní. Rodina je v anglosaském systému považována za instituci spíše soukromou, do níž nemá stát příliš intervenovat. Daňové úlevy existují, ale mají spíše charakter zmírňování chudoby. Neutrální populační politika se zdá vyhovovat i u nás myšlenkovému tanku založenému Václavem Klausem /viz. M.Loužek/. Nutno přiznat, že natalita je v UK /i v jiných zemích s příbuznou liberální orientací/ přece jen vyšší než u našich nejbližších sousedů, i když nedosahuje úrovně prosté reprodukce. Úvahy o nápodobě u nás by neměly opomíjet komparativní výhody Spojeného království, které jsou v dlouhé tradici soukromých podpůrných institucí občanské společnosti, přátelských vůči rodině.

e/ Skandinávský sociálně demokratický de-familism byl už před 40 lety blízký generaci reformních komunistů, a také dnešní sociální demokracie se někdy „vidí“ ve Švédsku. s jeho „sociálně-znalostním modelem“. Pro „společnost vědění“ se zdá být ekonomická konkurenceschopnost postavená na vysoké úrovni školství, vědy a výzkumu-základního i aplikovaného- a aktivní politiky zaměstnanosti tím hlavním „strategickým tahem“. Skandinávský model je spojen i s vysokou aktivitou zaměstnaných žen a vysoce překračuje „targeting“ EU ve výši 60% /až 75% v Dánsku/. Překvapivé je to, že tento trend je přitom slučitelný s relativně vysokou porodností /okolo 1,75 dítěte na ženu/. Oproti letům 70., kdy v čase klesala porodnost s rostoucí pracovní aktivitou žen, dnes platí – v průřezové analýze- paradoxní pravý opak: mediteránní země se vyznačují nízkou porodností i nižší mírou zaměstnanosti žen, Sever Evropy má vyšší porodnost i vyšší zaměstnanost žen. Nicméně i tento model má své „vady krásy“: vysokou rozvodovost, vysoký podíl nesezdaných párů, a vysoký podíl dětí narozených mimo manželství /Švédsko 55%, Estonsko a Island ještě více/. Úspěšnost modelu podporujícího ženu-matku a to pozitivní diskriminací na státní útraty- cestou státní solidarity- je zaplácena prohlubováním eroze instituce úplné rodiny. Proto /Ital/ S.Zamagni užívá přídomek „de-familism“-tedy model „ pryč-od –rodiny“/. Skandinávie se až dosud těšila i vysoké tvorbě sociálního kapitálu, vykazovala nadprůměrný sklon k solidaritě, a byla „producentem vzájemné důvěry mezi lidmi“. Zůstává otázka, zda tyto velice pozitivní

složky sociálního kapitálu skandinávských zemí budou reprodukovatelné a udržitelné při trendech rychlého rozvolňování instituce rodiny. V podílu dětí narozených mimo manželství začíná ČR rychle dohánět Švédsko, a dnes už se blížíme úrovni Dánska.

f/ Mediteránní model tradiční rodiny se zdá být v hluboké krizi. Prof. Zamagni je však ostře kritický i vůči své vlastní zemi- jen z jiných důvodů. Veřejné výdaje na podporu rodiny jsou nejen v Itálii, ale i ve Španělsku, Řecku, na Maltě a Kypru srovnatelně velice nízké /okolo 1% HDP- oproti skoro 4% v Dánsku/. Podobně jako v anglosaském modelu je zde rodina vnímána jako doména soukromí, do níž se stát nemá vměšovat. Tyto země se vyznačují tradiční religiozitou, relativní stabilitou manželství uzavřených „před Bohem“ a tedy nižší rozvodovostí i nižším podílem dětí narozených mimo manželství. Bohužel ovšem současně nižší natalitou vůbec. Konzumní způsob života „válcuje“ tradiční katolické i ortodoxní hodnoty, a bez intervenování státu trh triumfuje nad dětmi. Matriková religiozita ztrácí schopnost ovlivňování kultury života a práce, a poukazuje na krizi křesťanství v části Evropy, kde kdysi dominovalo /a zdánlivě má vliv i dnes/. V Itálii, Španělsku a Řecku je také největší dichotomie mezi střední chtěnou a skutečnou velikostí rodiny /zhruba řečeno „dvě děti místo jednoho“/.

g/ Americký religiózní neo-konzervativní model

se objevuje i na českém trhu myšlenek a se vzhlížením za „Velkou Louži“ se setkáváme zejména v aktivitách Občanského institutu v Praze /viz sborníček OI č.6/1995/. Pokud jde o rodinu a rodinnou politiku, je tento zájem plně opodstatněný: USA mají momentálně úhrnnou plodnost 2,0 a jako prakticky jediná vyspělá země z našeho civilizačního okruhu se tak nepotýkají s demografickou implozí. Zde se také zrodila škola „family economics“ Gary Beckera. Shelly Lundberg a Robert A.Pollak /2007/ ve svém bilancování podávají imponující přehled vědecké literatury, kterou za uplynulá čtvrtstoletí tato škola vyprodukovala. Nicméně závěr jejich bilancování není nikterak povzbudivý. Rostoucí heterogenita rodin a jejich menší stabilita i tam ukazuje na úpadek hodnoty manželství a klesající ochotu lidí uzavírat kredibilní dlouhodobé závazky. Modely maximalizačního chování a rovnováhy, nevysvětlují plně současný stav americké rodiny, ani neumožňují činit prognózy /o.c. p.24/.

Allan Carlson /2004/ se snaží na číslech doložit, že unikátnost populačního vývoje v USA není vyvolána ani vyšší natalitou u Afroameričanů, ani přílivem Hispánců, vysvětlení vidí ve zvýšených odpočtech na dani z příjmu /real value of the personal income tax exemption/ - reforma z r.1986 skoro zdvojnásobila tuto položku odpočtu a navíc ji indexuje na inflaci. O 10 let později zavedli t.zv. „Child Tax Credit“ a v jeho důsledku vzrostla celková plodnost o

13%. Argumentem je tedy to, že zatímco „přídavky na děti“ -jak je zná Evropa- nefungují- ale odpočty z daní v USA fungují, protože „dovolují rodině více si ponechat z toho co vydělala, pokud se stará o děti“. Kromě „daňově přátelštějšího“ chování americké administrativy pak ve vysvětlení singularity úhrnné plodnosti Carlson bazíruje ještě na daleko hůře měřitelném faktu srovnatelně vyšší religiozity v USA /v porovnání s Evropou/. Zatímco argument daňových odpočtů by mohl být relevantní i v ČR, cesta zbožnosti se zdá být v „Laboratoři sekularizace“ /P.Fiala/ málo nadějná.

h/ Francouzský tržní etatismus v nábožensky rovněž sekularizované společnosti je proto zajímavější; ale nejen proto. Před 100 lety byla ve Francii jedna z nejnižších plodností na světě. Obrat zde nastal až po 2.světové válce, a dnes je naopak dávána Francie mnohdy za příklad relativně úspěšné pro-rodinné politiky. Úhrnná plodnost se zde blíží prosté reprodukci /1,9 dítěte na ženu/ a ani prognóza do roku 2050 zde nepředvídá žádný větší demografický propad. I zde je ovšem diskrepance mezi střední chtěnou a skutečnou velikostí rodiny /polovina rodin by si přála mít ne dvě, ale tři děti/. Dostupnost péče o děti do tří let je na úrovni Skandinávských zemí a předškolní 100%. Veřejné výdaje na podporu rodin překračují 3,5% HDP s tím, že daňové úlevy a služby financované státem převažují nad přímými finančními příspěvky. Podle některých autorů lze Francii charakterizovat jako zemi, která kompenzuje rodinám /finanční/ náklady na „produkcii dětí“; výdaje rodin hradí stát, ale činí tak tržně konformním způsobem a „pravidly hry“ navíc motivuje ke stabilitě formálních svazků –manželství /na rozdíl od SRN, která pozitivně diskriminuje neúplné svazky/. Významné jsou i další mimoekonomické faktory: stabilita „pravidel hry“ v čase, bez ohledu na střídání politických garnitur, což je dokonce interpretováno jako „národní zájem“. Ani zde se však nepodařilo vyřešit soužití s minoritními subkulturami přistěhovalců, u nichž rodiny fungují podle vlastních specifických pravidel, s nimiž obecně platná pravidla rodinné politiky kolidují.

i/ Subkultury a „divoké karty“ ve sféře rodiny

V posledním odstavci alespoň zmiňuji problematiku „ideálních typů“ minorit, subkultur a jakýchsi „divokých karet“ v oblasti rodin a rodinných politik. S tímto problémem se potýká ve větší či menší míře, tak či onak, většina evropských zemí. V ČR považuji za nutné upozornit na **Romské etnikum**, u něhož hraje rodina velice významnou, ale dost odlišnou roli /v porovnání s většinovou populací/. Jde o samostatnou a velice složitou problematiku /např. jen otázku, zda má jít o dezintegraci či zachování identity širších rodinných /klanových/ uspořádání – touto cestou o integraci do většinové kultury. Dále jde o kontroverzní téma

jednotných či pozitivně diskriminujících pravidel rodinné politiky /a politiky zaměstnanosti/. Právo na práci v reálném socialismu v podobě povinnosti pracovat /či počítat se sociální sankcí za „příživnictví“/ je i samotným romským etnikem dnes vnímáno rozporuplně. Na vlastní stanovisko se v této oblasti necítím odborníkem, ale řešení otázek ekonomie rodiny a rodinných politik se u nás bez něj neobejde.

„Pestré“ a „zelené rodiny“ rezignující na ekonomickou konkurenceschopnost. Pojmy vypůjčené od prof.H.Librové charakterizují subkulturu hlásící se k jiným životním hodnotám vůbec, a v rodině zvláště. Odpor vůči logice konzumní společnosti má podobu jakési rezignace na ekonomickou konkurenceschopnost. Volba „dobrovolné skromnosti“ může mít pak vyústění v nedobrovolnou marginalizaci, a exkluzi dětí z těchto rodin ve škole i jinde. Desetiletý odstup ve výzkumu osudů vzorku těchto rodin vedl H.Librovou k novému titulku její monografie /“vlažní a váhaví“/, který jen poukazuje k tomu, že tento „ideální typ“ nevítež v soutěži s většinovou kulturou, a nabídnutí tohoto modelu jako obecné konverze konzumní společnosti se zdá být /zatím/ málo nadějně.

Křesťanské rodiny jako minorita ve většinové populaci mohou být /a také mnohdy jsou/ zařazeny mezi výše uvedené „pestré“ s tím, že hodnoty, k nimž se hlásí /ochrana nenarozeného života, přijetí i dětí zdravotně postižených/ - pokud jsou žity autenticky- vedou i k rodinnému a populačnímu chování, které se liší od většinové společnosti /větší velikost rodiny, menší váha přikládána ekonomickým parametrům života rodiny/. Výzkum Centra pro sociálně-ekonomické strategie na UK proto tuto menšinovou orientaci neopomíjejí, především ve výzkumu hodnot. Obraty v makro-demografických trendech však nebývají ani s touto minoritou spojovány.

Subkultura „singles“ je už dnes v sousedním Německu daleko významnější minoritou s tím, že v této subkultuře se lze naopak obávat rychlého narůstání i u nás. Sebe-naplňující se hypotéza individualismu, utilitarismu, a konsekvencialismu imperiální ekonomie rodiny se stává hrozbou pro demografickou budoucnost Evropy už tím, že z rodiny činí „prázdnou množinu“. Tato subkultura vede v krátkém i středním období k vysoké ekonomické konkurenceschopnosti /rodina „nepřekáží“ zaměstnání/, dlouhodobě je neudržitelná. Současně je tento krajní „ideální typ“ spojen s podlomením sociální soudržnosti- nejen v mikro-vztazích rodiny, která mizí, ale i na makro-úrovni. Hodnoty jež vyznává se přičí solidaritě obecně, a solidaritě vůči rodinám s dětmi zvláště. Obtížnost členění této strategii „po nás potopa“ spočívá v tom, že je to právě majoritní kultura konzumní společnosti, která ji zrodila.

3.Vize zrovnoprávnění rodiny v ekonomickém systému

Ekonomii rodiny G.Beckera je možno odmítnout jako principiálně vadný ekonomický redukcionismus v rodinných vztazích; mnoho si tím však nepomůžeme, protože tradiční etické limity rodiny už trh dávno prolomil. Nadějnější je druhá cesta: vzít tuto logiku přístupu „za slovo“ a dovést do důsledků argumentaci, která z tohoto přístupu plyne. Ekonomie zná ochranu soutěže na trhu, zná koncept „vyvažujících sil“ /countervailing power Johna.Galbraitha/. Předchozí analýza prokázala relativní slabost instituce rodiny vůči silám trhu i vůči koerci státní moci. O Hampl /2008/ mluví – zejména pokud jde o postavení rodin s dětmi- o nerovném postavení rodiny, a o umělé deformaci na trhu investic do jednotlivých faktorů rozvoje ekonomiky. Je to především „lidský kapitál“ a investice do něj, je to reprodukce pracovní síly, která trpí nerovností svého druhu. Dítě jako „normální produkt“?- Dítě jako investice konkurující nákupu automobilu? Budiž. Ale když už, pak správná otázka zní: proč každý podnikatel- ať už fyzická či právnická osoba- má možnost si náklady na nákup automobilu během 5 let odečíst ze základu daně? „Investice do dítěte“ se týká horizontu 4x až 5x delšího, je tedy zatížena vyšším diskontem času, a upřímně řečeno, je i daleko „rizikovější“. Je naprosto logické požadovat, aby rodina jako „producent dětí“ měla totéž právo- odečítat si po celou dobu investování náklady na děti od svého daňového základu. Tak lze shrnout argumentaci O.Hampla, i návrhy na „zmírnění nerovnosti“ dosud panující.

Rodinné politiky jsou až dosud v kompetenci členských zemí EU. Eurokomisař V.Špidla přišel poprvé s nesmělým pokusem stanovit jakousi společnou dolní laťku pro rodinné politiky v EU, a to jen v jedné dílčí oblasti rodinné politiky, navíc laťku pro ČR redundantní. Problémy členských zemí jsou však v zásadě společné, jak dokládá předchozí argumentace. Nabízí se tedy ambicióznější cíl pro rodinnou politiku v EU. V rámci českého předsednictví EU vláda ČR určila rodinu jako jednu ze svých priorit, čehož je tato konference dokladem. Je příznačné, že český eurokomisař, který vzešel ze sociálnědemokratického prostředí, vidí v rodině prioritu stejně jako český ministr práce a sociálních věcí, který patří na pravou část politického spektra. Už to dává jistou šanci na nalezení jakéhosi konsensu v rodinné politice, a to nejen na národní ale i na nadnárodní rovině. Z dosavadní analýzy mi vyplývá tento soubor tvrzení a principů pro takový možný konsensus:

A/ Odvrácení demografické implexe je společným zájmem národních států i EU jako celku. Takovéto jasné konsensuální prohlášení vidím jako první a nezbytný krok k obrácení dosavadních trendů. Příklad vývoje ve Francii dokládá, že to není nemožné ani nereálné.

B/ Zkušenosti jednotlivých zemí- pozitivní i negativní- jsou cenné ale ne plně přenosné.

Skupina expertů OECD se pokusila zkonstruovat jakýsi model optimálních rodinných politik, který by „vyzobal“ to nejlepší z politik jednotlivých zemí, kde se osvědčily. Taková „transplantace“ je problematičtá v důsledku odlišných „agentur historie“ a soustavy žitých hodnot; navíc, jednotlivé politiky mají své „externality“ a „vedlejší efekty“. Nicméně využití zkušeností druhých nelze apriorně zamítnout. Tak např. se zdá nesporné, že ČR by měla zvýšit svůj podíl GDP věnovaný podpoře rodin ale ne bez rozmyslu jak a na co /viz dále/. Podobně se zdá vhodné učinit opatření k většímu rozšíření možností zkrácených pracovních úvazku, pružné a klouzavé pracovní doby a „práce doma“ pro zaměstnané ženy /i muže/ pečující o děti. Muž a žena- otec a matka- tvoří stejně jako v tradiční rodině „komplementární lidská aktiva“- ale jejich komplementarita není dána už tradičními rolemi, ale je věcí tvůrčího hledání konkrétních specifických vlastností a potencialit těch dvou, kteří mají tvořit „jedno“- a legislativa rodinných politik by tomu měla co nejvíce otevírat prostor.

C/ Vývoj ukazuje v Evropě na zjevnou prioritu „kapitálu finančního“ před „lidským“, čehož je už samotná demografická imploze jen důsledkem. Společným problémem zemí EU je tedy „narovnání“ tohoto vztahu. Někdejší heslo německého tržního hospodářství v době jeho rozkvětu „soukromé vlastnictví ve službách pracujícího člověka“ /A.Rauscher/ by dnes mohlo a mělo být nahrazeno sloganem „finanční kapitál ve službě rodině“. Vize růstu založená na trvalém rostoucím zadlužování rodin je u konce. Je empiricky prokázáno, že štěstí subjektivně vnímané přestává ve většině bohatších zemí EU už korelovat s neustálým tlakem na růst HDP na hlavu. Na druhé straně, nedobrovolná a zejména dlouhodobá nezaměstnanost – zvláště mladistvých a starších věkových kategorií- je podle „vědy o štěstí“ prokazatelně a výrazně „negativní komponentou štěstí“. Motivace rychlého návratu matek do zaměstnání nesmí být v rozporu s poznatky vývojové dětské psychologie. Narovnání vztahu mezi finančním a lidským kapitálem je součástí konverze kultury naší civilizaci:ta je ve zjevné krizi. EU potřebuje vyvinout společné a koordinované úsilí, které by dávalo etické mantinely reklamě a marketingové komunikaci, zejména cílené na děti a mládež, a rozdělující rodinu na „cílové skupiny“. Výchova „mediální gramotnosti“ a gramotnosti v marketingové komunikaci by se měla stát trvalou součástí vzdělávání na všech stupních škol. Dokonce i ve „vzdělávání dospělých“ by ke žhavým tématům rodinných politik mělo patřit varování před riskantním zadlužováním domácností, a poučení o možných důsledcích a hrozbách exekucí. „Atmosféra kasina“ a psychóza rychlého zbohatnutí „společnosti svádění“ jsou stabilitě a budoucnosti instituce rodiny krajně nebezpečné. Těsnou souvislost s pro-rodinnými politikami mají první vlaštovky obratu v boji proti praní špinavých peněz a koordinace úsilí v zatlačení možností daňových úniků do „daňových rájů“.

D/ Investování do obratu demografických trendů versus investice do penzijních fondů

Finanční krize jako krize důvěry v globálním měřítku postihla různou měrou různé finanční instituty a nástroje. Soukromé penzijní fondy patří k těm nejvíce postiženým krizí důvěry. To platí obecně, i pro země s vyspělým finančním sektorem, ale především pro země rozvojové a post-tranzitivní, tam, kde se tyto instituce nestačily ještě ani uchytit a zakořenit. Jestliže platí, že finanční sektor bude po skončení krize menší svým rozsahem, a podřízenější regulaci se strany států i nadstátních organizací, tak opět to platí ve zvláštní míře pro sub-sektor soukromých penzijních fondů. Souvislosti mezi rodinnými a penzijními /důchodovými/ politikami z hledisek sociální soudržnosti a ekonomické konkurenceschopnosti byly svou povahou součástí dlouhodobých perspektiv od počátku; dnes však se relativní váha důležitosti přesunuje zpět k rodinným politikám. Řečeno jinak, průběžné financování důchodů bude znovu předmětem obnoveného zájmu politiků, protože soukromé investování na stáří do soukromých penzijních fondů je příliš podmínováno krizí důvěry.

E/ Zrovnoprávnění lidského kapitálu bude finančně náročné pro veřejné rozpočty.

Kompenzace výdajů rodinám s dětmi se může kritikům jevit jako neprůchodná pro svou fiskální náročnost. Ale „amortizace lidského kapitálu“ je faktem- byť se nevyskytuje v „národních účtech“ ani v makroekonomických statistikách, je i měřitelná, a důsledky z ní plynoucí lze také docela přesně předvídat. Žádná sociálně ekonomická strategie v dlouhodobé perspektivě nemůže „podfinancování“ do lidského kapitálu pominout. Politici –bez ohledu na ideovou orientaci- jsou pod tlakem voličských preferencí volebních cyklů příliš krátkých pro horizont, v jehož rámci lze zrovnoprávnění lidského kapitálu řešit. Ale politika musí být víc než uměním jak převést dnešní vážné problémy na problémy daleko vážnější- ale s delším časovým horizontem. Koneckonců dosavadní prioritní investování do finančního kapitálu také není bez nákladů, a to ani pro veřejné rozpočty. Budou-li si muset politici umět zdůvodnit veřejné náklady na zaplacení finanční krize- v některých zemích i v řádu několika procent HDP- měli by se umět vypořádat s případným navýšením výdajů na podporu investic do lidského kapitálu řekněme o 1-2% HDP.

F/ Zrovnoprávnění rodiny v ekonomickém systému není jen věcí peněz

Profesorka Paine z Harvardu argumentuje už před několika lety potřebou změny hodnotové orientace /amerického/ byznysu. „Value shift“ po němž volá, je hlubší než dnes už poměrně známý koncept „corporate social responsibility“. Potřebujeme „byznys přátelský vůči rodině“, nikoliv byznys rodinu přehlížející /a tím méně byznys parazitující na rodině/. „Podnikový paternalismus“ nemusí být vůbec historickým přežitkem, a „podnik jako širší rodina“ je

jedinou vizí schopnou směřování ke změně dosavadních demografických trendů v Evropě. Potřebujeme „solidární trh“ a „solidární finance“.

Byznys je a nemůže nebýt součástí každé komunity. Zrovnoprávnění rodiny potřebuje i „obec pozornou k rodině“. Nejde jen o infrastrukturu péče o děti- o tu se mohou dělit zaměstnavatel i obec. Jde i o infrastrukturu pro odpočinek a pro volný čas. S tím těsně souvisí podpora všech občanských, církevních a neziskových organizací, jimž jde o blaho o děti a mládež. K této starosti obce pozorné k rodině patří ovšem i dohled nad reputací a dobrým jménem takových organizací. Občanská společnost s rodinou a pro rodinu je přímo stvořená pro kreativitu všech jimž jde o budoucnost naší rodiny. Už dnes jde nalézt mnoho pozitivních vzorů . Jen namátkou: bazary dětského oblečení a obuvi jsou zrovna takovým „solidárním trhem“. Sdružení „rodin s dvojčaty“ vytváří celorepublikovou spontánní síť, jejíž vzájemnou důvěru mohou finanční instituce jen závidět. Farní či sborové „spolčo“ maminek s dětmi může být přímo opěrným systémem pomáhajícím rodině s dětmi v jejím /dosud/ nerovném postavení. Spolupráce rodin s UNICEF je příkladem výchovy k solidárnímu chování, už od dětských let /“děti dětem“/.

Rodina je jakousi „kmenovou buňkou“ společnosti, z níž se tvoří sociální kapitál a „zásobník důvěry“ každé společnosti. K tomu je potřebná škola spolupracující s rodinou a rodina spolupracující se školou. Velikost rodiny není /jen/ kvantitativní, ale i kvalitativní. „Společnost vědění“ je ve fázovém zpoždění za tím, co po r.1989 nazval Radim Palouš jako první rektor UK po získání svobody „časem výchovy“. „Produkce dětí“ jen co do počtu není řešením evropské demografické imploze, tím méně „produkce dětí“ jako zdroj obživy a parazitování na rodinných dávkách.

Návrh na zmírnění nerovného postavení rodiny v dosavadním ekonomickém systému je svou konstrukcí docela odolný proti zneužití, a je postaven na důsledném oddělení politik usilujících o zrovnoprávnění rodiny s dětmi od politik věnovaných zmírňování fenoménu chudoby /který je ovšem také stále aktuálnější/. Konstrukce kompenzace nákladů jež rodinám s dětmi vznikají v daňových odpočtech je pozoruhodná tím, že rodinu už od počátku pojímá jako sociálně soudržnou entitu a tím jde ještě dále -v pozitivním směru- než „společné zdanění manželů“, které jsme my v ČR opustili po krátkém a úspěšném vyzkoušení. Důvody- jakkoliv sporné- pro toto opuštění společného zdanění manželů spočívaly v argumentu zachování principu „rovné daně“. Konstrukce O.Hampla je už současně konzistentní i se systémem „rovné daně“ /o jehož oprávněnosti zde nediskutuji/. Zmírnění nerovnosti rodin s dětmi touto cestou je také cestou nápravy /dosud/ sub-optimálního investování do lidského kapitálu, a nadějí pro udržení rodiny i jako ekonomicky konkurenceschopné instituce. Jde o

verzi daňového systému přátelského vůči rodině, a přitom o ukázkou systému nekomplikovaného, jednoduchého právě tím, že jde svým řešením na kořen věci. Evropské politické elity ochotné ke službě společnému dobru jsou ovšem nutnou podmínkou k tomu, aby se rodina stala skutečnou, nejen proklamovanou prioritou

4. Použitá odborná literatura:

- Carlson,A.: „Making Babies. The American Way.“ The Family in America, Vol.18,No.3.March 2004,pp.7-8.
- Derudder,B.-Van Gompel,J.: „Public finances in the new Member States in the context of demographic uncertainty“. Economic Research Notes,14, April 2007, KBC Asset Management, Brussels.
- Hampl,O.: „Analýza nerovného postavení rodin s dětmi a návrh na zmírnění této nerovnosti“. Teze a vybrané dílčí výpočty, srpen 2008, 22 str. /MIMEO/. Zkrácená verze analýzy spolu s prezentací též na stránkách KDU-ČSL <http://www.kdu.cz>
- Huilgol,G.S.: „Mothers in a Market Economy: A Modest Proposal“. The Family in America, Vol.18, No.3, March 2004, pp.1-6, Howard Center, Rockford, Illinois.
- Kocourková,J.-Rabušic,L. /eds./: „Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?“ UK- Přírodovědecká fakulta 2006.
- Loužek,M.: „Populační ekonomie a její důsledky pro účinnost pronatalitních politik“. Studie 1/2003 Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky.
- Lundberg,Sh.-Pollak,R.A.: „The American Family and Family Economics“, NBER,WP12908, February 2007.
- Mlčoch,L.: „Family as an economic agent under the pressure of markets“. In: Šulová,L.- Gillernová,I.: The Individual and the Process of Socialisation in the Environment of Current Society, FSV UK-Matfyzpress 2008 a/.
- Mlčoch,L.: „Rodina z pohledu institucionální ekonomie“, studie pro časopis ČSÚ Demografie 1/2009, říjen 2008 b/, /v recenzním řízení/.
- Sociální experimenty a rodina. Současný stav politické diskuse. Studie OI č.6, Občanský Institut, Praha 1995.

Veřejně-politické a legislativní dokumenty

- Europe's Social Reality, A Consultation Paper from the Bureau of European Policy Advisers, EC, Brussels 2006.
- Families between flexibility and dependability. perspectives for a life-cycle related family policy. Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth, 7th Family Report, Berlin, April 2006.
- Green Book „Confronting demographic change: a new solidarity between generations“. EC KOM/2005/94 final, Brussels, March 16, 2005.
- Národní zpráva o rodině, MPSV 2004.
- Národní koncepce rodinné politiky, MPSV 2005
- Proposal for a Strategy of the EU for the Support of Couples and Marriage. A Working Document of the COMECE, Brussels, November 2007
- Současná a připravovaná opatření rodinné politiky v zemích střední Evropy. Projekt výzkumu a vývoje, /A.Vančurová a kol./, MPSV
- Sociální a kulturní soudržnost v diferencované společnosti. Závěrečná zpráva projektu 1J 028/04-DP2 podporovaného Národním programem výzkumu MPSV ČR. Svazek 4

Strategická doporučení pro veřejnou politiku /řešitel projektu Prof. J.Musil/. UK Praha, FSV, Centrum pro sociální a ekonomické strategie /CESES/, 2008.

- Soubor prorodinných opatření /“prorodinný balíček“/ schválený vládou ČR 19.11. 2008/

Sekundární analýza statistických dat

- Finanční situace rodin s dětmi v ČR /HR 154/06/ /V.Martinovský/, NCSS, únor 2007
- Sociodemografická analýza neúplných rodin s nezletilými dětmi /HR 135/05/, NCSS, prosinec 2005.